

Kråksmåla kyrkogård

Kråksmåla socken, Växjö stift, Kalmar län

Kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar/
begravningsplatser i Växjö stift 2005

KI Kråksmåla kyrkog 010

Magdalena Jonsson
Kyrkoantikvariska rapporter 2005, Kalmar läns museum

Innehåll

INLEDNING	3
Bakgrund	3
Syfte	3
Kulturminneslagen och Begravningslagen	3
Kulturhistorisk bedömning	4
Inventeringens uppläggning och rapport	4
Kort kyrkogårdshistorik	5
Växjö stift – en kort historik	5
KRÅKSMÅLA KYRKOGÅRD	7
Kyrkomiljön	7
Kyrkan	7
Kyrkogårdens historik	8
Beskrivning av kyrkogården idag	9
Beskrivning av gamla kyrkogården med kulturhistorisk bedömning	12
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKOGÅRDEN I DESS HELHET	18
ARKIV OCH LITTERATUR	
Bilagor:	
Kulturminneslagen	

INLEDNING

Bakgrund

Svenska kyrkan har sedan kristendomens införande svarat för begravning och omhändertagande av döda. I varje socken har inrättats kyrkogårdar för ändamålet. I en stor del av Sveriges församlingar utgör kyrkogården den äldsta bevarade delen av församlingens anläggningar. Ofta har kyrkogården medeltida ursprung. Sedan Svenska kyrkan och staten skildes åt har kyrkan ansvaret för sina egna kulturarvsfrågor. Kunskapen om kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden är dock fragmentarisk. Detta medför att skötseln av den vigda platsen ofta saknar antagna riktlinjer eller vårdprogram där kulturarvshänsyn utgjort planeringsförutsättning. Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapen om våra kyrkogårdar och begravningsplatser genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering i Växjö stift.

Begravningsväsendet i Sverige är numera en statlig angelägenhet bekostad av begravningsavgiften men den utförs fortfarande som under tidigare århundraden av kyrkan. Varje församling eller samfällighet som önskar söka kyrkoantikvarisk ersättning för värden av kulturarvet måste före 2009 ha upprättat en av stiftet godkänd vård- och underhållsplanering. Denna planering skall visa hur kulturarvets värden skall bevaras. Det är såväl på församlingsnivå som på stiftsnivå nödvändigt att ha kunskap om det kyrkliga kulturarvet. Såväl kortsiktig som långsiktig planering är ett ansvar för båda. För stiftets innebär planeringen att bruka de gemensamma resurserna på ett ändamålsenligt sätt. Den kyrkoantikvariska ersättningen förutsätter en övergripande kunskap om de kulturhistoriska värdena för att medlen skall göra största möjliga kulturhistoriska nytta. Länsstyrelsen skall i sin myndighetsutövning stödja detta arbete samt har ett regionalt tillsynsansvar för kulturmiljövärden.

På uppdrag av Växjö stift utför Kalmar läns museum inventeringen av kyrkogårdar/ begravningsplatser inom stiftets del av Kalmar län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och omfattar de till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdarna/begravningsplatserna som omfattas av kulturminneslagens § 4. Lagen gäller begravningsplatser som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet.

Syfte

Den översiktliga inventerings syfte är att:

- ta fram övergripande kunskap om kulturarvet som underlag för församlingens/samfällighetens planering för och förvaltning av kyrkogårdar och begravningsplatser
- ta fram underlag för myndigheter och kyrkan regionalt för handläggning av kyrkoärenden enligt kulturminneslagen och olika finansiella stödsystem
- skapa ett gemensamt kunskapsunderlag för kulturhistorisk värdering och prioritering samt i sig utgöra ett samlat forskningsmaterial
- dessutom verka för ökad förståelse för kyrkogårdens kulturarv såväl lokalt som i kontakter mellan kyrkan och samhället

Kulturminneslagen och begravningslagen

Enligt Lag om kulturminnen m m (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans *kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser* vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar på kyrkogården. (Se vidare i bilaga om Kulturminneslagen). Begravningslagen (SFS 1990:1144).

anger att en gravvård ägs av den som betalar gravrättsavgiften. När en gravanordning har blivit uppsatt, får den inte föras bort utan upplåtarens medgivande. När gravrätten upphör har ägaren rätt till gravvården. Om gravrättsinnehavaren inte vill gör anspråk på gravvården inom 6 månader tillfaller gravvården upplåtaren, alltså församlingen. Vidare säger lagen: Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på platsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats”.

Kulturhistorisk bedömning

Alla gravvårdar bär på sin historia och kan berätta om en person, en familj, stilhistoria och begravningstraditioner. I rapporten anges exempel på typer av gravvårdar som utifrån skilda kriterier bedöms som kulturhistoriskt värdefulla. Generellt gäller att ålderdomliga gravvårdar från tiden fram till 1850 bör föras in i kyrkans inventarieförteckning. Detta gäller även gravstaket och gravvårdar i gjutjärn och smidesjärn liksom äldre vårdar av trä. Många andra gravstenar har också ett kulturhistoriskt värde som kan kopplas till gravvårdens utförande - material, konstnärligt utförande eller till en person- lokal/personhistoriskt värde. Inventeringen omfattar i första hand enbart gravvårdar ute på kyrkogården. I flera kyrkor finns det dock gravvårdar som förvaras i kyrkan eller i lokal i anslutning till kyrkan. Ofta har dessa ett stort kulturhistorisk värde och bör tas med i kyrkans inventarieförteckning.

Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Växjö och Linköpings stift, samt länsstyrelserna och läns museerna i Kronobergs, Jönköpings, Östergötlands och Kalmar län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till varje enskild kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkogården samt en beskrivning i ord och bild av kyrkogården som helhet och de olika kvarteren/områdena. En kulturhistorisk bedömning görs av varje kvarter/område samt över kyrkogården i dess helhet. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygdslitteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens utveckling. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast en mindre del är presenterad i rapporten.

Fältarbetet och rapporterna har utförts av antikvarier Magnus Johansson, Magdalena Jonsson, Cecilia Ring och Liselotte Jumme vid Kalmar läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Växjö stift, Länsstyrelsen i Kalmar län, Kalmar läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Kort kyrkogårdshistorik

En kyrkogård skiljer sig från en begravningsplats på så vis att den ligger i direkt anslutning till en kyrkobyggnad. En begravningsplats rymmer ofta ett kapell inom sitt område. I förhistorisk tid varierade gravskicket mellan brandgravar och jordbegravningar.

Kristendomens införande innebar bl a att kremering av kroppar förbjöds. Länge begravdes människor i närheten av sina hem, men under medeltiden anlades kyrkogårdar i allt högre utsträckning kring kyrkorna. Kyrkogårdens område delades först upp mellan byarna, med byvisa begravningar, senare i hemman. Den medeltida begravningsplatsen bestod troligen av ängslika områden kring kyrkan där de välbärgades gravminnen i form av stenkors, tumbor och hällar stod uppställda. Enklare gravar kunde markeras av en liten kulle eller ett träkors. Kyrkogården omgärdades vanligen av träbalkar med spåntak. I mitten av 1700-talet kom ett kungligt påbud om att kyrkogårdsmuren, eller bogårdsmuren som man då kallade den, skulle vara uppförd av gråsten utan bruk, alltså kallmurade. I början av 1800-talet tillät man att de murades med kalkbruk om de täcktes med tak. Reformationen innebar på många sätt en förändrad syn på det som hörde kyrkan till. Många kyrkogårdar lämnades vind för våg, murar revs och djuren betade fritt i markerna. Först under 1700-talet började man visa mer intresse för kyrkogårdarnas vård och utformning.

Före 1800-talet var det vanligt att människor av högre stånd begravdes inne i kyrkan, medan vanligt folk begravdes på anonyma allmänningar kring kyrkan. Under 1700-talets slut ökade protesterna mot begravningar i kyrkan då det ansågs ohygieniskt och orsakade stort obehag, speciellt sommartid. År 1815 beslöt Sveriges riksdag om att begravningsplatser skulle anläggas utanför städer och byar, också det av hygieniska skäl. I bland annat Västervik och Kalmar finns sådana begravningsplatser. Först efter 1815 blev det också mer allmänt förekommande med genomgripande planläggning av kyrkogårdarna med gångsystem och planteringar. Det blev också allt vanligare med planteringar av träd kring kyrkogården, sk trädkrans. Genom 1815 års förordning förbjöds definitivt begravningar inne i kyrkan. Kyrkogårdar och begravningsplatser uppdelades i områden där den dödes familj fick köpa gravplats, och områden som var gratis. Dessa senare områden kallades vanligen allmänna linjen. Här begravdes människor i den ordning de avled. Det innebar bl a att äkta makar inte blev begravda bredvid varandra. Fram till 1960-talet fanns bruket av linjegravar. Under 1800-talets senare hälft blev det allt vanligare för samhällets arbetare och medelklass att skaffa sig egen gravplats. Samtidigt blev de förmögna gravvårdar allt mer påkostade. Vid ungefär samma tid började man anlägga kyrkogårdar med en mindre strikt utformning, än den tidigare, och med ett mer naturinspirerat utseende. Vid 1900-talets mitt anlades kyrkogårdar med en större anpassning till den lokala topografin och de lokala växtförhållandena, bl a tillkom många skogskyrkogårdar. I och med att man började använda moderna maskiner har skötseln av kyrkogårdarna delvis förändrats. Tidigare grusgravsområden har såtts igen och staket och andra detaljer har tagits bort för att underlätta arbetet. Under de senaste decennierna har minneslundar tillkommit på nästan samtliga kyrkogårdar.

Växjö stift – en kort historik

Småland och Öland var under tidigaste kristna tid knutna till stiftet i Hamburg- Bremen. År 1103 lyckades den danske kungen genom intrigerande med påven och tyska kejsaren tillskapa det nordiska ärkestiftet. Utbrytningen fick sitt biskopssäte i Lund och den nordiska kyrkoprovinsen styrdes under tre kvarts sekel från Danmark. Ärkestiftet i Lund omfattade hela nordliga Europa med Skandinavien och Island, de nordatlantiska öarna samt Grönland (dessutom troligen delar av nuvarande Kanada). Den kyrkliga expansionen med byggande av de första kyrkorna i Småland och på Öland bär därför tydliga spår av sydskanandinavisk påverkan.

Stiftsbildningarna i den svenska delen av kyrkoprovinsen pågick dock samtidigt och när Uppsala, genom en påvlig skrivelse år 1164, blev ärkebiskopssäte bestod den nya svenska kyrkoprovinsen av fyra stift jämte Uppsala, nämligen Linköping, Skara, Strängnäs och Västerås. Sex år senare omtalas i ett gåvobrev en biskop i Växjö vid namn Balduin. Växjö stift måste därför ha tillkommit mellan 1164 och 1170.

Det nya stiftet tillskapades genom utbrytning från Linköpings stift och kom att omfatta Varend, Finnveden, och Njudung. Varendsdelen utgjordes av fem härader, Allbo, Kinnevald, Konga, Norrvidinge samt Uppvidinge. Finnveden bestod av Sunnerbo och Västbo medan Njudung var uppdelat i två härader, Västra och Östra Njudung.

Uppgifterna kring vilka områden som omfattades av den nyinrättade biskopsstolen i Växjö är dock inte entydiga då Växjöstiftets avgränsning mot Linköping relativt omgående blev föremål för en segdragen konflikt främst rörande de båda landen "Finnveden och Njudung" vilka tillsammans med virdarnas land "Varend" kom att utgöra en särskild lagsaga, den s.k. Tiohäradslagsaga. Tiohäradslagens kyrkobalk utgör en viktig källa till kunskap om samhällsförhållanden under de första kristna århundradena och var den gällande kyrkolagen i Växjö stift och angränsande delar av Linköpings stift långt fram i tiden. Kyrkobalken föreskrev de rättigheter och skyldigheter som gällde beträffande uppförande av kyrka och anskaffande av inventarier härtill samt tillsättning av präst och ansvaret för dennes ekonomiska bärgning. Lagstiftningen innefattade också bestämmelser om biskopen och dennes uppgifter. Till dessa hörde framförallt vigning av präster och kyrkor men också ansvaret för läran samt utövandet av såväl administrativ som juridisk myndighet liksom ekonomisk förvaltning.

Företrädarna för det nyinrättade Växjöstiftet torde ha hävdats att biskopsdömet borde sammanfalla med lagsagan. Från Linköpings stift sökte man uppenbarligen inskränka den nya stiftsbildningen till att endast omfatta Varend. Frågan kring stiftets utbredning kom slutligen att fastslås genom den påvliga legaten Vilhelm av Sabinas skiljedom 1248 genom vilken Finnveden och Njudung tilldelades Linköpingsstift medan Växjöbiskopen fick nöja sig med Varend. Därigenom kom Växjöstiftet att bli det i särklass minsta stiftet i den svenska kyrkoprovinsen med endast omkring 60 socknar. För stiftsledningen i Växjö innebar stiftets begränsade omfattning en motsvarande begränsning av ekonomiska resurser och inflytande.

Ungefär ett århundrade efter Växjöstiftets bildande konstituerades domkapitlet som i stiftsstyrelsen har varit rådgivande och ställföreträdande. Domkapitlets uppgift var främst att svara för gudstjänst och undervisning i domkyrkan.

År 1555, i samband med att Kalmar ordinarie domstol bildades, överfördes det gamla folklandet Finnveden till Växjö stift. Finnveden utgjordes då av Västbo, Östbo och Sunnerbo härader och hade dessförinnan tillhört både Skara och Linköpings stift.

När Jönköpings och Kalmars ordinarie domstolar upphörde 1568 återgick man praktiskt taget till den gamla stiftsindelningen där områdena kring Jönköping, Tveta, Vista och Norra Vedbo återfördes till Linköpings stift och Mo härad till Skara stift. Östbo och Västra Njudung lades till Växjö stift dit också Östra Njudung fogades från Linköpings stift. År 1621 fogades också Tveta och Vista härader till stiftet i Växjö.

Denna indelning av stiftet bevarades fram till 1900-talets början då en väsentlig förändring av den yttre ramen kom till stånd och Kalmar stift bildat 1603, slogs samman med Växjö stift. Beslut i frågan fattades vid 1903 års riksdag. En sammanslagning skulle äga rum i samband med nästa biskopsvakans i något av de två stiftet. Detta realiserades sedan biskop Tottie i Kalmar avlidit varefter sammanslagningen ägde rum den 1 augusti 1915. Kalmar stift omfattades då av Handbörds, Stranda, Norra och Södra Møre härader samt Öland.

Av svenska kyrkans tretton stift kommer Växjö på femte plats såväl med avseende på areal som på folkmängd. Växjö stift omfattar sedan 1915 större delen av Småland samt Öland. De delar som ej innefattas av stiftet är Aspelands, Sevede och Tjust härader i norra delen av Kalmar län samt Södra och Norra Vedbo härader i nordöstra delen av Jönköpings län, som alla ingår i Linköpings stift, samt Mo härad i nordvästra Jönköpings län vilket är en del av Skara stift. Växjö stift är indelat i sexton kontrakt nämligen Kinnevald, Allbo, Sunnerbo, Konga, Vidinge, Tvetta, Vista, Östbo, Västbo, Västra Njudung, Östra Njudung, Norra Møre, Södra Møre, Stranda och Handbörd, Ölands norra samt Ölands södra kontrakt.

Att kontrakten i officiella sammanhang ofta nämns i just denna ordning speglar stiftets utveckling med utgångspunkt från det gamla Värendsstiftet kompletterat med Kalmar stift.

Vid millenniumskiftet blev Svenska kyrkan ett eget trossamfund och statskyrkan i Sverige upphörde. Växjö stift har arbetat med den kyrkliga indelningen och strukturförändringar pågår där församlingar slås samman, eller delas. För närvarande har Växjö stift 222 församlingar. Stiftets minsta församling är Jälluntofta med knappt 60 kyrkotillhöriga och den största är Jönköping Sofia med 21 850 tillhöriga. I stiftet finns drygt 300 präster och drygt 100 diakoner.

Växjö stift omfattar cirka 350 äldre kyrkor och antalet medeltida kyrkobyggnader är stort. De flesta sockenkyrkor omges dessutom av medeltida kyrkogårdar. Under 1900-talet har det tillkommit nya begravningsplatser och även nya kyrkor i städerna.

KRÅKSMÅLA KYRKOGRÅRD

Fastighetsbeteckning: Kråksmåla kyrka 1:1 samt Kråksmåla 1:3 och 1:9, Kråksmåla socken, Nybro kommun, Handbörds härad, Kalmar län, Småland.

Befolkningstal: 1772: 860 inv, 1820: 1820 inv, 1865: 2337 inv, 1900: 1968 inv, 1952: 1667 inv, 2004: 662 inv

Kyrkomiljön

Kråksmåla kyrka och gamla kyrkogård ligger mitt i Kråksmåla samhälle. Sydost om kyrkan ligger församlingshemmet. Huset byggdes i mitten av 1800-talet och har bl.a. använts som skola och kommunalsal. Väster om kyrkan går idag landsvägen mellan Alsterbro och Grönskåra medan den gamla landvägssträckningen går öster om kyrkan. Prästgården är belägen ca 300 m norr om kyrkan. Huset byggdes 1929 och såldes 1997 till privatpersoner. Väster om prästgården ligger Kråksmåla nya kyrkogård som anlades på 1950-talet.

Kyrkan

På platsen för Kråksmåla kyrka ska tidigare ha funnits ett kapell. Namnet Kråksmåla är omnämnd första gången 1465 och kapellet bör vara äldre än detta år. Kapellet tillhörde

Fagerhults pastorat. År 1612 blev Kråksmåla annexförsamling till Fagerhult. Eget pastorat blev Kråksmåla 1863. Den nuvarande kyrkan stod klar 1761 och är en ”åttaknutabyggnad” klädd med ekspån, typisk för Småland vid den här tiden. Liknande kyrkobyggnader finns i Frödinge och Djursdala i vimmerby kommun. Kyrkan byggdes av byggmästarna Petter Fröling och Magnus Svänsson. Interiört är stilen nyklassicistisk. I kyrkan förvaras flera äldre inventarier. Främst bland dessa är Birgittaskåpet tillverkat av Lübeckkonstnären Johan Stenrath under 1400-talets andra hälft.

Kyrkogårdens historik

En kyrka stod alltså på platsen redan i slutet av medeltiden. I anslutning till denna kyrka bör en kyrkogård ha anlagts men när det gjordes är inte känt. Vid grävningsarbeten för vatten och avlopp på 1990-talet fann man öster om koret en medeltida grav. Kyrkogården omnämns första gången i ett sockenstämmoprotokoll från 1741. Då beslutas att rusthållaren Jacob Olofsson, Kråksmåla, ska ha rätt att slå gräset på kyrkogården som ersättning för att han tar hand om prästens häst när denne har förrättningar i annexförsamlingen. En klockstapel omnämns i sockenstämmoprotokollen 1770. Detta år fattar man beslut om att bygga en ny klockstapel, ett beslut som realiserar först 1795. I Kurt Bergströms samling som förvaras på Kalmar läns museum finns ett kvitto på ett köp av jord. Det är en man som heter Peter P.I.S. Jonsson som sålt mark till kyrkan som ska användas till kyrkogård. Kvittot är daterat den 2 oktober 1831. Antingen har man reglerat en tidigare oklarhet när det gäller ägoförhållandena eller har en utvidgning av kyrkogården gjorts. Var denna utvidgning i så fall gjordes är inte känt.

Den gamla kyrkogården är utlagd söder och väster om kyrkan. Ursprungligen utgjordes den av de på gravkartan markerade områdena 1, 2 samt 5-8 (se sid 8). År 1909 togs beslutet att utvidga kyrkogården i söder, områdena 3 och 4. Marken inköptes av Theodor Nilsson för 250:-. Marken röjdes från sten och fylldes upp med jord. Tre år senare kunde den nya kyrkogården invigas av biskop Lindström.

Vid den östra ingången till Kråksmåla kyrkogård står idag en stiglucka. Ursprungligen ska det ha funnits två stigluckor. Den första byggdes vid kyrkogårdens norra ingång, troligen åren efter att den nya kyrkan uppförts. Med tiden tillkom en stiglucka även vid den östra ingången. Stigluckorna togs sannolikt bort någon gång under 1800-talet. Den ena av dem, okänt vilken, flyttades till det som då var kyrkogårdens sydöstra hörn. Under en period på 1890-talet användes den som sockenmagasin. Från sekelskiftet 1900 till 1934 användes stigluckan som bårhus och därefter som vedbod. När kyrkogården genomgick en stor omläggning och uppsnygning i mitten av 1920-talet väcktes tanken på att flytta den till den östra ingången till kyrkogården för att återge den sin ursprungliga funktion. Det gjordes 1946-47. I sockenstämmoprotokollen finns ett beslut från 1843 som säger att kyrkogårdens portstolpar ska göras av ek och inte av sten. De ska därefter kläs med plankor och målas. Kanske föranleddes uppförandet av nya stolpar av att man flyttat stigluckan. Stolparna som beskrivs ovan stod kvar vid östra ingången tills stigluckan sattes på plats. Vid norra ingången har de därefter byggts om och är idag klädda med rödmålade spån likt kyrkans fasad. De täcks av spetsiga tak av tjärade spån.

Det finns flera äldre, odaterade, bilder av Kråksmåla kyrka och kyrkogård. De bör vara tagna i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. De visar en för tiden typisk bild av en landsortskyrkogård. Kyrkogårdsområdet är en ”vildvuxen” äng där gravkullarna sticker upp. Vårdarna är företrädesvis av trä. De flesta vårdarna är i form av kors men det förekommer också andra varianter. Gravvårdarna står i rader men det hela ger ändå ett ovårdat intryck

eftersom flera av vårdarna lutar. På 1920-talet ville församlingen göra något åt sin kyrkogård. Man gjorde upp ett förslag där man bland annat avsåg att flytta den norra ingången för att skapa ett rakare gångsystem. Detta förslag godkändes dock inte av Kungliga Byggnadsstyrelsen. Ett nytt, enklare förslag som betydde en uppsnyggning av kyrkogården och plantering av nya träd togs fram av trädgårdskonsulent Sigurd Ohlsson, Kalmar. På de ovan nämnda bilderna kan man också se en rad av träd. Dessa hade planterats i kyrkogårdens södra gräns. I samband med arbetena på kyrkogården under 1920-talet utvidgades kyrkogården i söder. Träden kom då att bilda gräns mellan den gamla och nya delen.

År 1948 påbörjades arbetet med att bygga en ny kyrkogårdsdel. Församlingen önskade få den ny kyrkogårdsdelen i anslutning till kyrkan och den gamla kyrkogården. Ett motförslag framfördes av prästen som ansåg att kyrkogården borde förläggas på en marknadsplats ca 200 m nordväst om kyrkan utmed landsvägen mot Grönskåra, vilket också gjordes. Den nya delen av kyrkogården ritades av Mellansvenska Trädgårdsanläggningsbyrån, Örebro, och stod klar för att tas i bruk 1951. Området är anlagt med en tydlig huvudgång i nord-sydlig riktning. Parallellt och i rätta vinklar mot denna lades gångsystemet ut. Flera av gravplatserna är placerade med rygghäckar emellan. Fortsättningsvis benämns denna del som Kråksmåla nya kyrkogård och den kyrkogård som omger kyrkan för Kråksmåla gamla kyrkogård.

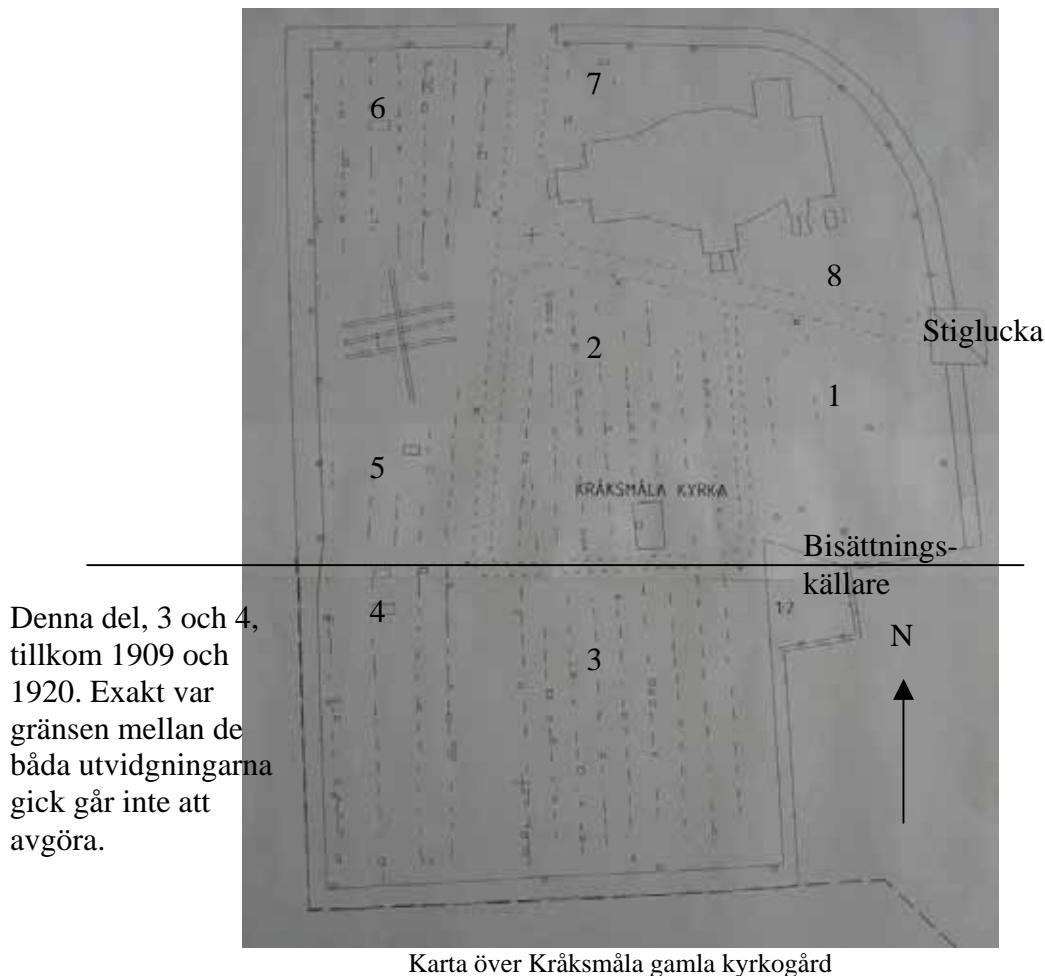
På den gamla kyrkogården byggdes 1957 en bisättningskällare. Det ritades av arkitekt Jörgen Jörgensen, Växjö. Bisättningskällaren är placerat under kyrkogården i vinkeln mellan den äldsta och yngsta delen av kyrkogården.

Under 1970-talet genomgick Kråksmåla kyrkogård, liksom många kyrkogårdar i landet, en större omläggning. Flertalet av kyrkogårdens gravplatser hade tidigare varit belagda med grus och omgärdade med t.ex. stenramar eller häckar. Nu togs dessa omgärdningar bort och gravplatserna såddes in med gräs. I anslutning till detta arbete såddes också grusgången mellan område 3 och 4 in med gräs.

Beskrivning av kyrkogården idag

Allmän karaktär

Den gamla kyrkogården, i anslutning till Kråksmåla kyrka, har brukats under mycket lång tid. Platsen är belägen högst uppe på en höjd men utsikten begränsas av träd och bebyggelse. Kyrkogården är utlagd väster och söder om kyrkan. Idag har kyrkogården en ordnad karaktär med gångar som avskiljer de olika gravplatsområdena. Inom flera av gravplatsområdena finns dock en äldre karkatär kvar där alla gravvårdar inte står på led och där det till synes raka gångsystemet ändå har fått anpassa sig till hur raderna med gravplatser varit placerade. Detta ger kyrkogården ett ålderdomligt drag. Till det ålderdomliga intrycket av platsen bidrar också kyrkan, klockstapeln, stigluckan och flera ålderdomliga gravvårdar. Gravvårdarna är från skiftande tidsperioder men även moderna gravvårdar har i flera fall en traditionell karaktär. Ett fåtal lediga gravplatser finns främst i område 1. Många av familjegravplatserna har brukats under lång tid och används än idag för nya gravsättningar. Kyrkogården saknar kvartersuppdelning. För att underlätta beskrivningen av området har de olika delarna av kyrkogården numrerats vilket visas på gravkartan.

Denna del, 3 och 4, tillkom 1909 och 1920. Exakt var gränsen mellan de båda utvidgningarna gick går inte att avgöra.

Karta över Kråksmåla gamla kyrkogård

Omgärdning

Kråksmåla gamla kyrkogård omgärdas av en kallmurad stödmur av kanthuggen granit. In mot kyrkogården är den täckt av en sluttande jordvall. Utanför muren är lönnar planterade.

Ingångar

I norr: portstolpar klädda med rödmålade bräder och täckt av spetsiga huvar av träspån lika kyrkans tak.

I öster: stiglucka vars väggar och tak är klädda med spån likt kyrkan. Väggsånen är målade i rött medan takspånen är tjärade.

Vegetation

Trädkrans: Lönnar planterade utanför stödmuren.

Gångsystem

En större gång går från ingångarna i norr och öster fram till kyrkans ingång. Därutöver går en mindre gång från kyrkans västra ingång, runt område 2 och till kyrkans södra ingång.

Gångarna är belagda med grus.

Gravvårdstyper

På den gamla kyrkogården varierar gravvårdarna från typer vanliga i slutet av 1800-talet till dagens rektangulära granitvårdar med individuella utsmyckningar. Höga, stående vårdar är vanligast i kyrkogårdens västra del. På kyrkogården finns också liggande vårdar av olika typer

samt vårdar av marmor, sandsten, kalksten, trä eller gjutjärn. Ett mindre antal gravvårdar har återanvänts antingen genom en ny inskription på baksidan eller genom att stenen slipats om. Framför flera vårdar som markerar familjegravar har mindre stenplattor placerats som visar på sekundära begravningar på gravplatsen. Man kan också notera att antalet gravvårdar från slutat av 1950-talet och 1960-talet är litet. Detta sammanfaller med att den nya kyrkogården tas i bruk.

Kyrkogårdens stödmur och trädkrans i väster. (KI Kråksmåla kyrkog 011)

Grusgång mellan område 1 och 2. I bakgrunden anas ett svartmålat smidesräcke som skydd vid stödmuren som här är mycket brant. Där är bisättningskällaren belägen. (KI Kråksmåla kyrkog 008)

Minneslund

Kråksmåla kyrkogård saknar minneslund. Församlingsbor som önskar gravsättas i minneslund hänvisas till minnelunden på Nybro kyrkogård.

Byggnader

På kyrkogården står en klockstapel uppförd 1796. Den är byggd av trä, rödmålad och täckt av spån likt kyrkans tak. Taket är spetsigt och kröns av ett kors och en tupp i smide. I stapeln hänger fyra klockor varav de två äldsta har manuell ringanordningen kvar. Den största av dessa båda klockor är dock spräckt. Ytterligare två klockor installerades 1947 och försågs med elektronisk ringanordning.

Vid den östra ingången finns en äldre stiglucka. När den är byggd är inte känt. Under 1800-talet flyttades en av kyrkogårdens två stigluckor till sydöstra hörnet av den dåvarande kyrkogården. Den kom att användas som sockenmagasin, bårhus och vedbod. På 1920-talet väcktes tanken på att återge stigluckan sin ursprungliga funktion. Omkring 1946-47 genomfördes det. Stigluckan placerade då vid den östra ingången till kyrkogården. Den är byggd av liggande timmer och ytterväggarna är klädda med rödfärgade spån likt kyrkans väggar. Taket är också av spån och tjärat. På den södra innerväggen är en dekormålad bjälke som hittades vid renoveringen av kyrkan 1954-55 placerad. Denna har förmodligen utgjort en del av de målade väggarna i den gamla kyrkan. När den gamla kyrkan revs återanvändes väggtimret som golv i den nya kyrkan. I anslutning till bjälken finns en informationstext.

Stigluckan vid kyrkogårdens östra ingång. (KI Kråksmåla kyrkog 001)

Bisättningskällaren placerad under kyrkogården i en vinkel i stödmuren. (KI Kråksmåla kyrkog 005)

Inrymt under kyrkogårdens stödmur i öster. Här installerades för några år sedan en likkyl. Bisättningskällarens ytterfasad är av kallmurad, kanthuggen granit. Dörrarna är brunbetsade med skyddande plåt av koppar.

Förråd och personalutrymmen finns i anslutning till den nya kyrkogården.

Övrigt

Kyrkogårdens belysning består av lyktstolpar som i stilen ska föra tankarna till äldre tiders gaslyktor.

Beskrivning av enskilda områden med kulturhistorisk bedömning

Område 1 och 2

Allmän karaktär

Område 1 och 2 är belägna söder om långhuset. Enligt gravkartan rymmer området 1 ca 75 gravplatser och område 2 ca 187. Område 1 är beläget längst österut av dem båda. I öster och söder avgränsas området av kyrkogårdens stödmur och i norr och väster av grusgångar. Område 2 avgränsas i samtliga väderstreck av grusgångar. Majoriteten av gravvårdar är vända mot öster men i båda områdena är de västligaste raderna med gravvårdar vända mot väster. I kvarter 1 finns idag flera lediga gravplatser. I område 2 kan möjligen en äldre struktur anas. I väster och söder är flera köpegravar placerade varav några mycket påkostade. Man kan tänka sig att de tidigare utgjort en ”ram” till ett linjegravsområde. Av detta syns dock idag inga andra spår. Den äldsta gravvården från 1897 återfinns i område 2 liksom den yngsta från 2004. I område 1 är den äldsta gravvården från 1913 och den yngsta från 1934. Gravvårdar från 1930-talet dominerar i område 1 medan det i område två förefaller finnas två dominerande tidperioder, 1930-40-talen samt 1970-talet. Yrkestitlar förekommer framförallt i område 2. De titlar som förekommer är hemmansägare, kyrkvårdar samt nämndeman, glasmästare, mjölnare och bildhuggare. Den dödes hemort anges på majoriteten av gravvårdarna.

Gravvårdstyper

Område 1 och 2 tillhör de delar av kyrkogården som bör ha brukats under lång tid. Kvarteren har dock lagts om under 1920-talet och därefter kontinuerligt brukats. I båda områdena dominerar låga stående gravvårdar typiska för de tidsperioder som flertalet av gravvårdarna härrör från. Materialet är främst grå och svart granit men även röd granit förekommer. Ett

mindre antal gravvårdar av avvikande material finns i område 2. Det är två gravvårdar av sandsten varav en är ett mindre kors, en gjutjärnsurna på stensockel samt en trävård med

Område 1 från nordost. Bortom område 1, till höger i bild, område 2 (KI Kråksmåla kyrkog 024)

Låga stående gravvårdar i område 2. Samtliga gravvårdar är vända mot öster. Bilden är tagen från sydväst och visar att två gravvårdarna har återanvänts. (KI Kråksmåla kyrkog 036)

sniderier och avtäckt med kopparplåt daterad 1944. I södra delen av område 2 finns två höga äldre gravvårdar med utmärkande utformning. En av dem är av grå granit med klassicerande stildrag i form av pilastrar och tempelportik. Den andra har en obeliskform och står på kyrkogårdens enda grusbelagda gravplats vilken omgärdas av stenpollare och kätting.

Övrigt

I område 2, gravplatsen belagd med grus, är nämndemannen Johan Alfred Johansson från Branthult, död 1897, begravd med hustru och barn. Han donerade en stor summa till kommunen och församlingen. Från denna donation kan man än idag söka bidrag om man är född i Kråksmåla socken.

I nordvästra delen av område 2 finns en mindre samling av barngravar.

Kulturhistorisk bedömning

Område 1 och 2 tillhör de äldsta delarna av Kråksmåla kyrkogård även om det idag finns få gravvårdar av hög ålder i området. Rester av en äldre struktur kan anas i område 2 med köpegravplatser i väster och söder. Hos flera av gravvårdarna i området finns lokalhistoriska och personhistoriska värden. De höga påkostade gravvårdarna ger också området ett socialhistoriskt värde i relation till de enklare gravvårdarna från samma tid. Den gjutjärnsurna som finns i område 2 ska införas på församlingens inventarieförteckning och, om gravrätten upphört, vårdas av församlingen.

Nämndemannan Johan Alfred Johanssons, Branthult, familjegrav i område 2. (KI Kråksmåla kyrkog 028)

Kyrkvärden C. E. Petterssons, Torshult, familjegrav i område 2. (KI Kråksmåla kyrkog 029)

Område 3 och 4

Allmän karaktär

Område 3 och 4 är belägna i södra delen av kyrkogården. De båda områdena anlades i samband med utvidgningen av kyrkogården under 1900-talets första decennier. Mellan de båda områdena gick tidigare en grusad gång. Denna är idag insådd med gräs. Båda områdena avgränsas i söder samt öster respektive väster av kyrkogårdens stödmur. I norr avgränsas område 3 av en grusgång och område 4 av område 5. Enligt gravkartan rymmer de båda områdena ca 225 respektive 110 gravplatser. Majoriteten av gravvårdarna är vända mot öster. Undantaget är den västligaste raden i område 3 som är vänd mot väster. Den äldsta gravvården i område 3 är från 1913 och i område 4 från 1914. De yngsta gravvårdarna är från 2003 respektive 2001. I område 3 dominerar två tidperioder, 1920-1940 samt 1970-1990. Den dominerande perioden i område 4 är 1910-1920. De äldsta gravvårdarna i område 3 står i den västra delen. Från mitten av området och österut kan man följa en äldre kronologisk tillväxt av kvarteret från 1920 till 1926. Kanske var det här gränsen mellan de båda utvidgningarna i början av 1900-talet gick. Titlar förekommer, men sparsamt. De flesta finns i område 4. Vanliga titlar är lantbrukare, hemmansägare, och kyrkvärd. Därutöver förekommer titlar som bruksförvaltare, maskinist, sjuksköterska, nämndeman, kvarnägare och kammarskrivare. Den dödes hemort anges på majoriteten av gravvårdarna.

Insådd gång mellan område 4 till vänster och 3 till höger. (KI Kråksmåla kyrkog 010)

Stående, höga gravvårdar i område 4. (KI Kråksmåla kyrkog 032)

Gravvårdstyper

I område 3 dominerar låga stående gravvårdar och i område 4 höga stående gravvårdar. Ett mindre antal liggande gravvårdar finns också. Eftersom områdena brukats kontinuerligt under hela 1900-talet finns här exempel på gravvårdar från hela århundradet. Materialet är främst grå och svart granit men även röd granit förekommer. I område 3 står en trävård avtäckt av kopparplåt och dekorerade med sniderier från 1975. I nordvästra delen av område 4 står två gravvårdar av marmor. Den ena är i form av ett kors och den andra en låg pulpetformad sten med en uthuggen krans. De båda gravvårdarna är från 1949 respektive 1915.

Övrigt

I södra delen av kvarter 3 är bruksförvaltaren Olaf Landaas från Norge begravd. Han dog i Kalmar 1922. Vem han var och varför han begravdes i Kråksmåla är inte känt. Man vet inte heller vilket bruk han var anställd vid.

Kulturhistorisk bedömning

De båda områdena 3 och 4 tillkom vid utvidgningarna av kyrkogården under tidigt 1900-tal. Den gång som ursprungligen gick mellan de båda områdena är idag igensådd men områdena har fått behålla sin struktur med rader av gravvårdar som företrädesvis är vända mot öster. Flera av gravvårdarna rymmer lokalhistoriska värden. Hos enstaka gravvårdar finns också hantverksmässiga värden. I det fortsatta bruket är det viktigt att ta vara på områdenas karaktär. Detta gäller framförallt område 4 där de höga stående gravvårdarna dominerar vilket ger området en ålderdomligt uttryck.

De båda marmorvårdar i område 4. I synnerhet den pulpetställda vården har en ovanlig utformning. (KI Kråksmåla kyrkog 033)

Polerad gravvård med blomstermotiv i område 3. Gravvårdar av svart granit med polerad dekor är vanligt, men formen och motivet på denna vård är ovanligt. (KI Kråksmåla kyrkog 031)

Område 5, 6, 7 och 8

Allmän karaktär

De fyra områdena är belägna på norra och västra delen av kyrkogården. Område 5 ligger väster om område 2 och avgränsas i söder av område 4, i väster av kyrkogårdens stödmur, i norr av klockstapeln och i öster av grusgång. Område 6 ligger i kyrkogårdens nordvästra hörn och avgränsas i väster och norr av kyrkogårdens stödmur, i öster av grusgång och i söder av klockstapeln. De båda områdena 7 och 8 är små områden med ett litet antal gravplatser. Område 7 är beläget på nordvästra sidan av kyrkan och område 8 söder om kyrkans kor. Enligt gravkartan rymmer de fyra områdena ca 46, 145, 3 respektive 3 gravplatser. Majoriteten av gravvårdarna är vända mot öster. Undantagen utgörs av de tre gravvårdarna i område 7 som är vända mot väster och en av gravvårdarna i område 8 som är vänd mot söder.

I område 6 finns kyrkogårdens äldsta gravvård från 1849 medan den äldsta i område 5 är från 1874. De yngsta gravvårdarna i dessa båda områden är från 2004 respektive 2003. Områdena har brukats kontinuerligt sedan slutet av 1800-talet och under hela 1900-talet. Någon period som dominerar går inte att utläsa. Yrkestitlar är vanliga, i synnerhet i område 6. De vanligaste är hemmansägare, kyrkvård, nämndeman, lantbrukare och fabrikör. Dessutom förekommer titlarna kantor, hotellägare, godsägare, sjökapten, kronfogde, rusthållare, vice kronobefallningsman och kapten. Den dödes hemort anges på majoriteten av gravvårdarna.

Gravvårdstyper

Intrycket i områdena 5 och 6 domineras av de höga stående gravvårdarna varav flera är mycket ålderdomliga. Materialet är företrädesvis grå och svart granit men även röd granit förekommer. Flera av de äldre gravvårdarna är dock tillverkade av ovanliga material. Fyra gravvårdar är av sandsten varav en i form av ett kors. Av de övriga fyra är en dekorerad med uthuggna pinjekottar. I område 6 står två gjutjärnskors. Ytterligare ett kors av metall står i området. Det förefaller vara gjort av svartmålad järnrör som i ändarna försetts med silvermålad knoppar. En platta av plåt ger upplysningar om den döde. Här finns också en

Område 6 från nordväst. (KI Kråksmåla kyrkog 012)

Trävårdar och liggande häll i område 8. Trävårdarna är daterade till 1896 och 1902. Hällen är vice befallningsmannen Sam Nobenschölds gravplats. Han bekostade kyrkans altarmålning under sent 1700-tal. (KI Kråksmåla kyrkog 023)

minnesvård liknande en kista av granit. På vården finns en minnesskrift över Carolina Collin död 1897 med minnesord av barnen i USA. Minnesord finns också över maken F. W. Collin. Efter makans död reste han till USA och avled där 1922 i Illinois. Gravvårdarna i område 7 utgörs av två stående gravvårdar av svart granit från 1914 respektive 1918. I område 8 står två trävårdar. Båda är vitmålade. Den ena är i form av ett kors medan den andra är en dekorerad dödsbräda. Dessutom finns i området en kalkstenshäll.

Minnesvården över Carolina Collin och hennes make från barnen i USA. (KI Kråksmåla kyrkog 044)

Sandstensvård från 1873 och gravvård av svartmålad järnrör från 1911. (KI Kråksmåla kyrkog 042)

Övrigt

De äldre gravvårdarna är resta över flera för Kråksmåla betydelsefulla personer. I område 6 är Reinhold Victor Scheutz begravd tillsammans med hustrun Lina. Scheutz utbildade sig till glasblåsare på Kosta glasbruk och grundade Boda glasbruk. År 1880 köpte han Alsterbro glasbruk och överlät det omgående till sina tre söner. I området finns också gravvården över kaptenen vid Kungliga Calmare Regemente Johan P. Björkman död 1849. Björkmans gravvård är den äldsta bevarade på Kråksmåla kyrkogård.

Kulturhistorisk bedömning

Områdena 5, 6, 7 och 8 tillhör de äldsta delarna av Kråksmåla kyrkogård. De båda områdena 5 och 6 har brukats kontinuerligt under en lång tid. Flera av kyrkogårdens äldsta gravvårdar finns här. Det gäller i synnerhet område 6 som i hög grad präglas av de ålderdomliga gravvårdarna. I det fortsatta bruket av dessa områden bör nya gravvårdar anpassas till de äldre gravvårdarna. Hos flera av dessa gravvårdar finns stora lokalhistoriska och hantverksmässiga värden. De båda gravvårdarna av gjutjärn och det säregna korset av järnrör ska införas på församlingens inventarieförteckning och i de fall gravrätten upphört vårdas av församlingen. Det gäller också de gravvårdar som är från mitten av 1800-talet. Trävårdarna ska vårdas på ett sådant sätt att deras livslängd förlängs så långt möjligt.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKOGRÅRDEN I DESS HELHET

På Kråksmåla gamla kyrkogård har människor begravts sedan medeltiden. En vandring över kyrkogården berättar om skiftande synsätt när det gäller begravningstraditioner, synen på döden och på sorgarbete i stort. Enskilda gravvårdar och grupper av vårdar vittnar om skiftande ideal och många gånger om hantverksskicklighet. De rymmer information som handlar om person- och/eller lokalhistoria i form av personnamn, ort-/gårdsnamn och titlar. Gravvårdar på Kråksmåla gamla kyrkogård rymmer titlar som t.ex. hemmansägare, kyrkvård, godsägare, hotellägare, kronofogde, mjölnare och rusthållare vilka alla vittnar om kunskaper, näringar och samhällsfunktioner som funnits i trakten. Ortnamn finns angivet på majoriteten av gravvårdarna.

Kyrkplatsens utformning och placering i landskapet skapar tillsammans med byggnaderna på kyrkogården en väl sammanhållen och värdefull kulturmiljö. Denna miljö har under århundraden varit bygdens självklara centrum. Viktiga för kyrkogårdens karaktär är också trädkransen, klockstapel, stigluckan, stödmurar och portar.

Kråksmåla gamla kyrkogård präglas idag av de förändringar som gjorts under 1900-talet. Två utvidgningar är kända. Den första 1909 och den andra i början av 1920-talet. I samband med den senare lades kyrkogården om och gravvårdarna placerades i ordnade rader. På 1970-talet genomgick kyrkogården en förändring som flertalet av våra kyrkogårdar har genomgått. Då såddes gravplatser in med gräs och gravplatsomgärdningar togs bort. Arbetena gjordes för att rationalisera vården av kyrkogården. Endast en gravplats har kvar sin grusbeläggning och sin omgärdning i form av pollare och kätting. Denna gravplats utgör en länk till kyrkogårdens utvecklingshistoria. Insåningen av gravplatser kan dock i det här fallet också ses som ett sätt att återge kyrkogården en ursprungligare karaktär.

Hur materialval och utformningen av gravvårdar har varierat under olika tider illustreras av kyrkogårdens gravvårdar. Detta gör att vårdarna har ett stilhistoriskt och ibland också ett hantverksmässigt värde. På Kråksmåla gamla kyrkogård finns gravvårdar från andra halva av 1800-talet och fram till idag. Hela kyrkogården har brukats kontinuerligt vilket har skapat en kyrkogård där gammalt och nytt möts. I en del fall har äldre vårdar återanvänts genom att man använt stenens baksida eller genom en omslipning. Detta har bidragit till att behålla områdets karaktär. De vårdar som är från andra halvan av 1800-talet bör upptas på församlingens inventarieförteckning och, i de fall gravrätten upphört, vårdas av församlingen. Detta gäller också de vårdar av gjutjärn som finns på kyrkogården. Särskild hänsyn kräver också de två äldre trävårdar som finns bevarade. De utgör en viktig del av kyrkogårdens historia och ska vårdas så att deras livslängd blir så lång som möjligt. I slutet av 1800-talet och en bit in på 1900-talet var trävårdar den vanligaste formen av gravvård. Äldre fotografier visar att flertalet vårdar på Kråksmåla kyrkogård var av trä. Vårdarna av trä visar också på sociala skillnader tillsammans med de höga stenvårdarna. Flera för bygden betydelsefulla personer är begravda på kyrkogården vilket ger den ett lokal- och personhistoriskt värde.

På en kyrkogård är det naturligt att gravvårdar ändras och gravrätter återgår och får ny ägare. Det är dock viktigt att man i förvaltningen av begravningsplatsen är uppmärksam på att bevara de olika delarnas karaktär och gravvårdar från alla olika tider.

Sammanfattningsvis:

- Kråksmåla kyrkomiljö har en lång tradition som religiöst centrum och samlingsplats i socknen. Kyrkogården utgör ett samhällshistoriskt och pedagogiskt värdefullt tidsdokument.
- På Kråksmåla gamla kyrkogård finns flera äldre gravvårdar av olika material och utförande som ger en god överblick över utformningen av gravvårdar från slutet av 1800-talet fram till idag.
- Kråksmåla gamla kyrkogård utgör ett gott exempel på en mindre landsortskyrkogård vars ålderdomliga intryck förstärks av träkyrkan, klockstapelns och stigluckan.

ARKIV OCH LITTERATUR

Antikvariskt Topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet
Kalmar läns museums topografiska arkiv
Bogårdinventeringen, Linköpings stift
Lantmäteriet

Bucht, Eivor (red), Kyrkogårdens gröna kulturarv, Klippan 1992

Hammaskjöld, Hans mfl, Minnets stigar – en resa bland svenska kyrkogårdar. Stockholm 2001

Hammarskjöld, Britt-Marie, Ett läns utveckling - Kulturminnesvårdsprogram för Kalmar län. Etapp 1, Översikt. Kalmar 1985

Rahmqvist, Sigurd (red), Det medeltida Sverige, Bd 4, Småland 4, Stockholm 1999

Ullén, Marian, Medeltida träkyrkor, 1 Småland samt Ydre och Kinda härad i Östergötland. Stockholm 1983

Muntliga uppgifter kyrkvaktmästare Linda Linusson, f.d. kyrkvaktmästare Leif Sääv samt Ing-Marie Aronsson.